

FÓRUM

**ÖDIPUSZ-KOMPLEXUS, PÁRVÁLASZTÁS,
IMPRINTING; EGY FREUDI KONCEPCIÓ
LEHETSÉGES ÚJRAÉRTELMEZÉSE****Bereczkei Tamás és Gyuris Petra***Freud**

Ismeretes, hogy Sigmund Freud kulcsszerepet tulajdonított elméletében az ún. Ödipusz-komplexusnak, amely a fiúgyerek szexuális tárgyválasztásának korai, 3 és 5 éves kora közé eső szakaszát jellemzi (Freud 1905/1992, 1938/1982). Ez alatt szexuális érzéseket táplálnak anyjuk iránt, miközben apjukat rivális félnek tekintik, akikre féltékenyek lesznek. Freud szerint ebben az életkorban egy primer vérfertőző (incesztuózus) készítés működik minden fiúgyerekben az anya iránt, miközben félelmet és szorongást mutat apja iránt, akiről feltételezi, hogy tiltott nemi impulzusait azzal bünteti, hogy kasztrálja a fiút. Freud szerint a fiú képes fokozatosan megküzdni incesztuózus vágyaival és fantáziáival, mialatt képessé válik a szülői tekintély alól felszabadulni és lelki értelemben önállósulni. E fejlődési folyamatban azonban számos elakadási lehetőség van, amely sok esetben pszichoneurózisok alapját képezik. Freud több munkájában részletesen elemez ilyen eseteket, bemutatva, hogy az anyáról mint szexuális tárgyról való leválás problémái patológikus személységek kialakulásához vezethetnek.

Freud az Ödipusz-komplexus elméletét saját klinikai tapasztalata alapján fogalmazta meg, mert úgy találta, hogy általa értelmezhetővé válik a pszichoszexuális fejlődés zavarainak kialakulási folyamata. Rövidesen azonban, nevezetesen a *Totem és tabu* című meghatározó munkájában (Freud 1912/1981) az elmélet az egész emberiséget érintő alapvető magyarázó elvvé nőtte ki magát. Erre azért volt szükség, mert Freud

tudományos támaszt keresett az emberi ösztön-késztetések ontológiai realitásként való elfogadásához.. Annak igazolásához tehát, hogy az emberi fajban természettől fogva léteznek azok a szexuális vágyak és hajlamok, amelyek az egyéni ödipális kapcsolatok alapját képezik. Ennek érdekében a gyermekkori szexuális fejlődés magyarázatára egy filogenetikai (őstörténeti) eseményt használt fel. Központi gondolata az volt, hogy az emberiség egykor valóban elkövette, majd feldolgozta a maga ödipális bűnét, és ennek az eseménysorozatnak a lenyomatait jelennek meg minden ember egyéni életútjában. Elképzelése szerint az őshorda tagjai között fellépő, kényszerítő jellegű nemi vágy arra készítette a fiatal alárendelt hímekeket, hogy megöljék az összes nőtényt birtokló idősebb vezérhímet. A fiúk azonban büntudatot éreztek tettüket követően, megölt apjukat a klán totemhőseként kezdték tisztelni, végül megtiltottak minden vérfertőző viszonyt a klánon belül, és a házasságot a csoporton kívülre helyezték (exogámia).

Freud ebből az evolúciós történetből vezeti le mind az ember eredendő incesztus hajlamát, mind pedig e hajlam kulturális elfojtásának szükségességét, és ezzel az erkölcs és a vallás megjelenésének kezdeteit. A probléma ezzel a gondolatmenettel mindenekelőtt az, hogy merőben spekulatív evolúciós scenárióra épül, amelyet a szerző James Atkinson és James Frazer leírásaiból merített (Spain 1987; Sulloway 1987). Elméletének sarokköveként Freud egy olyan antropológiai-evolúciós narratívát állított fel, amelyet saját korában is erősen vitatták, azóta pedig egyértelműen kiderült, hogy a tapasztalati adatok nem támasztják alá: egyetlen vadászó-gyűjtögető közösségben sem sikerült kimutatni, hogy ödipális konfliktusok eredményezik a férfiak közötti gyakori ellenséges magatartást, vagy hogy vérfertőzésből fakadó szexuális vetélkedések vezetnek gyilkosságokhoz illetve különböző tiltó tabuk felállításához. (Daly és Wilson 1990; Dilman 1985).

Talán ennél is nagyobb problémát jelent, hogy Freud kénytelen volt egy lamarcki tézist igénybe venni ahhoz, hogy az őshordában kieleződő szexuális konfliktusokat és azok megoldásait a mai ember ösztöntörekvéseibe vezesse át. Úgy gondolta, hogy az őshordában szerzett élmények állandó ismétlődései nemzedékről nemzedékre végül ahhoz vezetnek, hogy az egyének ösztön-énjében kiépülnek és rögzülnek azok az impulzusok, amelyek az anyára irányuló nemi vágyban és az apával való rivalizációban öltenek testet. Vagyis az egyén fejlődése megismétli a faj történetét a tapasztalati benyomások ösztönökbe történő fokozatos bevésődése révén.

Ez utóbbi gondolat Ernst Haeckel biogenetikai alaptörvénye néven ment át a köztudatba (Mayr 1982).

Mára világossá vált, hogy ezek a tételek – a szerzett tulajdonságok örökölhetősége, és a biogenetikai posztulátum – tarthatatlanok (Gould 1978; Ridley 1994). Bizonyos értelemben persze Freud elkötelezett darwinianus volt, többek között az őshorda szerveződésének elvét is az angol tudóstól vette át. Mégis egyfajta kettősség jellemzi a darwinizmus általa képviselt felfogását (Morehead 1999). Következésképpen magáévá tette azt az evolúciós gondolatot, hogy a pszichikus struktúra és személyiségfejlődés fokozatos átalakuláson ment keresztül őseink anatómiai felépítésének és szociális körülményeinek a változásával együtt. Elméletéből azonban teljesen hiányzik a természetes és ivari szelekció, a kumulatív alkalmazkodás és a funkcionális elemzés darwini tézisei, amelyek már Freud korában is számos pszichológus gondolkodását meghatározták – gondoljunk csak olyanokra mint Morgan, Hall, vagy Baldwin (Pléh 2000) –, arról nem beszélve, hogy azóta is alapvető keretét adják a pszichológiai jelenségek tanulmányozásának.

Freud az Ödipusz-elmélet megalkotása során egy nagyon sajátos utat járt be. Mikor világossá vált számára, hogy az általa leírt pszichés folyamatokat (ezen belül az Ödipusz-komplexust) képtelen idegrendszeri struktúrákra lehorgonyozni, hiszen korának tudományos színvonalát ezt nem tette lehetővé, más alapvetéseket keresett. A megalapozást az emberi őstörténetben vélte megtalálni, olyan módon, hogy elképzelt evolúciós-antropológiai eseményekből próbálta meg levezetni az emberi ösztön-én tartalmait. Ismeretes, hogy Sulloway (1987) úgy jellemzi ezt az időszakot, miszerint Freud a proximatív (idegrendszeri) elemzésekről áttért az ultmatív (evolúciós) magyarázatokra.

Az empirikus megalapozásnak ez a megújuló törekvése Freud gondolkodói rugalmasságát és tudományos elkötelezettségét mutatja (MacDonald 1986). Csakhogy a továbbiakban úgy járt el, hogy a lelki jelenségek mögé egy-egy hipotetikus evolúciós szcenáriót vetített, mint annak egyfajta filogenetikai eredetét. Ezek többnyire spekulatív, önkényes magyarázatok voltak, nem is lehetett ez másként az akkor rendelkezésre álló tudományos ismeretek alapján. Elsősorban az volt a célja velük, hogy végső indítékot adjon azoknak a lelki folyamatoknak, amelyeket klinikai tapasztalatai alapján feltételezett (Grünbaum 1984). Megfelelő ismeretek hiányában nem tudta megmondani, mi a vérfertőző vágy funkciója, azaz miért jött létre az evolúció során, mennyiben

segítette a túlélést és a szaporodást. De nem is ez volt a fontos a számára, hanem annak a bemutatása, hogy ez a vágy a tudattalan egyik alapvető impulzusa, és a vele való megküzdés adja az egyén normális és patológikus fejlődésének végső indítékát, belső hajtóerejét.

Miközben Freud természetesen nem hibáztatható azért, hogy az elméletét megalapozó tudományos ismeretek nagyrész elavultak, abban terhelő bizonyos egyoldalúság, hogy még akkor is ragaszkodott hozzájuk, amikor pedig már kiderült, hogy tarthatatlanok és a fokozatosan helyükre lépő alternatív magyarázatok kiszorítják őket a tudományosan érvényes ismeretek területéről (Bereczkei 1998). A lamarckizmus a XX. század elejére már utóvédharcait vívta és egyre kevesebben fogadták el megalapozott elméletként. A 20-as, 30-as években a modern genetika óriásit fejlődött és átértékelte egész addigi tudásunkat, de erről Freud alig vett tudomást. Úgy néz ki, hogy miután az incesztus készítés filogenetikai (ulimatív) megalapozására Atkinson evolúciós spekulációját használta fel, már nem volt visszaút. Csak úgy tudta ezt a szociális toposzt visszavinni az egyéni ösztön-törekvések közé, ha feltételezte a szerzett tulajdonságok öröklődését és a törzsfajlás megismétlődését az egyedfejlődésben. Lényegében kritika nélkül elfogadta és évtizedeken keresztül védte Lamarck, Haeckel, és mások egyre kevésbé „szalonképes” elméleteit, miközben számos olyan gondolatot utasított el, amelyek pedig komoly reflexiót igényeltek volna (Daly és Wilson 1990). Erre a sorsra jutott Edward Westermarck elmélete is, amely pedig valóban helyesen – sőt már az akkori tapasztalati ismeretekkel is tökéletesen összhangban – írta le a vérfertőzés elutasításának gyermekkori eredetét.

Szociobiológia

Az evolúciós pszichológia egyik elődjeként számon tartott szociobiológia számos vita forrásává vált a kilencvenes évekre, azt azonban a legadázabb kritikusi is elismerik, hogy számos elméleti modellel és kutatási eredménnyel gazdagította a társas viselkedéssel kapcsolatos tudásunkat (Bereczkei 2003). Ilyen fenntartható örökségnek tekinthetők a vérfertőzéssel kapcsolatos magyarázatok és tapasztalati adatok.

A szociobiológia, mint általában az evolúciós elméletek, nem a viselkedés indítéka, hanem funkciója felől közelít a kérdéshez (Wilson 1978). Azt állítja, hogy az élőlények (köztük az ember) olyan kognitív

mechanizmusokra és viselkedési stratégiákra szelektálódott, amelyek segítségével elkerüli a vérfertőzés negatív hatásait (van den Bergh 1983; Lieberman et al. 2003). A közeli rokonokkal való szexuális kapcsolatból születő gyerekek ugyanis a genetikai homozigótáság magas fokát mutatják, ami csökkenti túlélésük valószínűségét. Valóban, a vizsgálatok azt mutatják, hogy az elsőfokú rokonok (testvérek, szülők és gyerekeik) utódainak fele vagy halva születik vagy olyan súlyos betegségeket mutat, amelyek csökkent életképességhez, gyakran fiatalkori halálozáshoz vezetnek (Durham 1991).

Több vizsgálatból kiderült, hogy a vérfertőzés szembeni adaptív készletének egy olyan egyedfejlődési mechanizmus során épülnek ki, amelyet Edward Westermarck már a XIX. század végén leírt, de amit Freud mereven elutasított (Westermarck 1894). Lényege az, hogy szexuális averzió alakul ki azokkal szemben, akik gyerekkorukban ugyanabban a szociális környezetben nőnek fel. Az életük első néhány évében tapasztalt tartós és bensőséges kapcsolatok olyan érzelmeket váltanak ki bennük, amelyek később szexuális elutasításban fejeződnek ki az együtt élő családtagokkal szemben. Számos megfigyelés és kísérlet támasztja alá ezt az elméletet (amelyet gyakran Westermarck-hatásnak is neveznek). Az egyik legismertebb vizsgálat szerint az izraeli kibbucokban születésüktől együtt nevelkedő gyerekek soha nem lépnek egymással házasságra; barátként szeretik egymást de semmilyen szexuális vágyat nem érzenek egymás iránt (Shepher 1983). Egy közelmúltban végzett kísérletből kiderült, hogy az egymással szexuális kapcsolatot folytató testvérek gyerekkoruk első hat évében tartósan külön éltek. Általában véve a gyerekkori szeparáció időtartama és gyakorisága együtt járt a vérfertőző kapcsolatok előfordulási valószínűségével (Bevc és Silverman 2000) Ennek az az oka, hogy a korai kötődések – és az ennek során kialakuló szexuális averzió – hiányában a testvérek szexuálisan érdekesek maradhattak egymás számára. Ma még nem ismerjük a szexuális gátlás pontos mechanizmusát. Adatok vannak viszont arra, hogy a testi kapcsolatokon belül a szagingerek (feromonok) fontos szerepet játszanak a rokonok és barátok felismerésében, bizonyos érzelmek előhívásában, és a szexuális partnerek kiválasztásában (Schneider és Hendrix 2000).

A szociobiológia tehát a freudi elmélettel ellentétes következtetésre jut az emberi vérfertőzéssel kapcsolatban. Tapasztalati eredményei azt sugallják, hogy nincs semmiféle gyermekkori vagy felnőttkori vérfertőző vágy, amely indítékul szolgálhatna a normális vagy patológikus személyiség

kialakulásához. Ezzel szemben létezik egy rokonokkal szembeni szexuális averzió, amelynek funkciója a genetikai képviselő biztosítása a következő nemzedékekben. Természetesen lehet azt mondani, hogy az incestuózus vágy – és általában véve az ödipális konfliktusok – a tudat alatt, „látenszen” zajlanak és csak szimbolikusan jelennek meg, ez azonban reménytelenül távol visz a tudományos ellenőrzés lehetőségétől. Egy számos vizsgálatot magában foglaló metaelemzés ráadásul azzal a következtetéssel zárult, hogy nincs megbízható adat arra vonatkozóan, hogy az ödipális fázisban lévő gyerekek következetesen pozitív érzelmeket táplálnak az ellenkező nemű szülő iránt, ugyanakkor negatívát az azonos nemű szülővel kapcsolatban (Fisher és Greenberg 1977).

Mindezek alapján azt mondhatnánk, hogy a freudi elméletnek ezt a pontját véglegesen megcáfolták. Ez azonban elhamarkodott kijelentés volna. A szociobiológiai megközelítés – minden empirikus eredménye ellenére – további megválaszolatlan kérdéseket hagy maga után, amelyek fenntartják az Ödipusz-komplexus újraértelmezésének lehetőségét. Itt van mindjárt a tabuk kérdése. A szociobiológusok érvelése szerint a vérfertőzés elkerülésére szolgáló biológiai hajlamok olyan módon szilárdultak kulturális tradíciókká, hogy szociálisan megerősítették őket, szankciókat dolgoztak ki rájuk (Wilson 1978). Ez azonban azt a problémát hívja életre, amelyre már maga Freud és Frazer is rámutatott: ha a vérfertőzés tilalma az emberi természet veleszületett hajlama, amely a korai együttélés során automatikusan alakul ki, miért volna szükség még külön intézményesítésére (Freud 1912/1981)? Ráadásul számos antropológiai vizsgálat kimutatta, hogy az incestus tabuk egy részének semmi köze nincs a közeli rokonok szexuális kapcsolatának tilalmához (Thornhill 1991). Gyakori, hogy a szankciók a távoli rokonok, sőt olykor az idegenek házasságát is tiltják, máskor viszont a közeli rokonok házasságát is engedélyezik, sőt előírják. Ezeknek általában politikai és dinasztikus okaik vannak: bizonyos társadalmi csoportok számára biztosítják a hatalmat, a tulajdont, vagy az apai státuszt (Bereczkei 2003).

Ha a tabuk kérdését félre is tesszük és csupán az egyéni motivációkat és hajlamokat tekintjük, akkor is bonyolult kép tárul a szemünk elé. Peter Murdock (1967) *Etnográfiai Világatlász*ában több mint 200 olyan törzsi társadalmat jellemez, ahol szorgalmazzák vagy legalábbis eltűrik az unokatestvérek szexuális kapcsolatát illetve házasságát. Ami az ipari társadalmakat illeti, a rokonházasságok viszonylag ritkák, ellenben a

párválasztásnak gyakori formáját képezi az un. homogámia, amely a hasonló tulajdonságokkal rendelkező emberek tartós kapcsolatát jelenti. A kutatások egyértelműen arra mutatnak, hogy a házaspárok számos tulajdonságban hasonlítanak egymásra, többek között szocio-ökonómiai státuszuk, iskolázottságuk, koruk, intelligenciájuk személyiségjegyeik, antropometriai adottságaik tekintetében (Mascie-Taylor 1995; Thiessen et al. 1997). Sőt, a genetikai marker-elemzésekől az is kiderült, hogy ez a kapcsolat egyúttal génrokonságot is jelent; a házaspárok nagyobb genetikai hasonlóságot mutatnak mint a populációból véletlenszerűen kiválasztott és „összeparósított” személyek (Rushton 1989). Ez talán meglepő, de a jelenlegi genetikai ismereteink alapján tökéletesen magyarázható. Tudjuk ugyanis, hogy az emberi viselkedés szinte minden aspektusát áthatja kisebb vagy nagyobb mértékben a genetikai szabályozás. A gének befolyása nem csupán a testi adottságok fejlődésére terjed ki, hanem magában foglalja az intelligencia, a személyiségjegyek, és a különböző kognitív képességek kialakulását (Clark és Grundstein 2000). Következésképpen a homogámia nem csupán a párok fenotípusos, tehát észlelhető és mérhető hasonlóságát emeli, hanem egyúttal növeli az általuk hordozott – és az utódokban megjelenő – közös gének arányát is.

A homogámiával kapcsolatos tapasztalati adatok lényegesen árnyalják az Ödipusz-komplexussal és a vérfertőzéssel kapcsolatban eddig bemutatott képet. Gyengítik azt a szociobiológiai felfogást, hogy az élőlények adaptív „alapterve” a genetikai sokféleség növelésére irányuló kizárólagos törekvés volna. Erősítik ellenben azokat a nézeteket, amelyek szerint a párválasztás, illetve a szexuális kapcsolatok gyakran a genetikai hasonlóság mentén történnek. Ez pedig már nem áll olyan élesen ellentétben a Freud-i koncepcióval. Ha a közeli rokonok iránti szexuális kapcsolat mély érzelmi, végső soron veleszületett korlátozás alatt is áll, az egyének párválasztásaik során kifejezetten keresik „génrokonait”, azokat, akik hasonló géneket hordoznak bizonyos testi és viselkedési tulajdonságokra (noha a leszármazás szerint nem rokonok). Pontosán ez áll Szondi elméletének (az un. genotropizmus koncepciónak) a háttérében is: a génrokonok egymás iránti vonzódása hozza létre a párkapcsolatok, a barátság, a pályaválasztás, és számos más társas tevékenység jellemző sajátosságait (Bereczkei 1992; Bereczkei 1993).

Röviden tehát arról van szó, hogy az élőlények, köztük az ember, párkapcsolataik során egyaránt törekszenek a genetikai hasonlóság és a

genetikai sokféleség megteremtésére. A modern evolúcióbiológia terminológiájában ezt úgy lehet megfogalmazni, hogy az egyének arra szelektálódtak, hogy egy optimális egyensúlyt tartsanak fenn a beltenyészet (inbreeding) és a kültenyészet (outbreeding) között (Alcock 1998). Ennek az az oka, hogy mindkét párzási típus egyaránt rendelkezik reproduktív előnyökkel és hátrányokkal. A kültenyészet azzal a nyereséggel jár, hogy általa nő az utódban a genetikai variancia, amely javítja a változó környezeti feltételekhez való alkalmazkodás esélyeit. Túlzott formája viszont ahhoz a negatív genetikai következményhez vezethet, hogy a rekombináció széttördeli a helyi környezetben nagy rátermettség-értékkel rendelkező ko-adaptált genetikai rendszereket (Read és Harvey 1988). A beltenyészet – tehát a rokonokkal való párosodás – ezzel szemben képes fenntartani ezeknek a genetikai „csomagoknak” az integritását, ráadásul növeli az ilyen párzásból származó utódotokban megjelenő genetikai képviselést. E nyereségek mellett ugyanakkor, mint láttuk, a rokonházasság egy ponton túl vérfertőzésbe torkollik: elősegíti a káros hatású gének felhalmozódását, és ezzel rontja az utódok túlélő képességét (Blouin és Blouin 1988).

Az említett nyereségek és veszteségek miatt egy adaptív kompromisszum állt be az ellentétes szelekciós nyomások között. Várható ezért, hogy az egyének párválasztásuk során azokat a szexuális partnereket részesítik előnyben, akikkel köztes genetikai rokonságban állnak (optimal outbreeding) (Bateson 1983). Erre a képességre többek között a szexuális bevésődés (imprinting) során tesznek szert.

Párválasztás, szexuális imprinting

Ismeretes, hogy a bevésődés (imprinting) egy olyan gének által irányított (kanalizált) tanulási folyamat, amelynek során a szülőkkel folytatott korai kapcsolatokról származó tapasztalatok erőteljesen formálják az utód későbbi viselkedését, szociális kompetenciáját (Lorenz 1985). Két formáját írták le: egyrészt az anyáról és az utódról érkező ingerek olyan válaszreakciókat váltanak ki a másik fél részéről, amelyek erősítik a köztük lévő fizikai és érzelmi kötődést (szülői imprinting), másrészt e kapcsolatok befolyásolják a felnőttkori szexuális viselkedés fejlődését (szexuális imprinting). A tapasztalati adatok arra mutatnak, hogy a szexuális bevéső-

sődés fontos szerepet játszik a párválasztásban, ezen belül is a rokonság felismerésében és az ezzel kapcsolatos párválasztási döntések kialakulásában (Vos1995). Ezt az etológusok először állatkísérletekben mutatták ki. Vizsgálataik azt bizonyították, hogy a szülővel való együtt élés olyan párválasztási preferenciákat hoz létre, amelyek tartósan fennmaradnak felnőttkorban. Számos faj esetében például a hímek olyan párt választanak szaporodásukhoz, amelyek hasonlóak az őket nevelő anyához. (Immelman et al. 1991; Kendrick et al. 1998). Ugyanakkor – amint ezt korábban láttuk – kerülük a közeli rokonokkal való szexuális kapcsolatot, és ezzel elejét veszik a vérfertőzésből származó, csökkent életképességű utódok szaporodásának. A szociális környezet tagjaira való bevéődés azt eredményezi, hogy az élőlények képesek megtanulni közeli rokonaik jellegzetes tulajdonságait, és ezt követően olyan párt választani, akik hasonlítanak szüleikre, testvéreikre, ugyanakkor különböznek is tőlük (Bateson 1983). Egyes állatok vizuális kulcsok azonosítása alapján, mások szagingerek felismerése révén választanak közeli rokonaikra hasonlító, de idegen (tehát nem a családjukból származó) egyedeket (Kendrick et al. 1998). A szexuális imprinting tehát pontosan a korábban említett „optimális génrokonság” iránti adaptív preferenciákat hozza létre: biztosítja a genetikai heterogenitás és a genetikai homogenitás korlátozott formáinak egyidejű előnyben részesítését a párválasztás során.

Ember esetében a szülők és gyermekek közötti imprinting-jellegű folyamatok évtizedek óta intenzív kutatás tárgyát képezik, gondoljunk csak Bowlby, Meltzoff, Stern, és mások vizsgálataira (Cole és Cole 1997). Kevesebb ismeretünk van a szexuális imprinting szerepéről és mechanizmusáról. Az együtt élő rokonok (főleg testvérek) közötti szexuális averzió sokak szerint egyfajta negatív imprintingként értelmezhető (Shepher 1983): mint korábban láttuk, olyan genetikailag irányított tanulási folyamatról van szó, amely a gyermekkori élményeket a szexuális elutasítás adaptív viselkedésébe fordítja át. Általában véve is a gyermekkori családi környezet meghatározó élményei erőteljes hatást gyakorolnak a későbbi szexuális és szaporodási viselkedésre. A vizsgálatokban – köztük saját kutatásainkban – olyan eredmények mutatkoztak, hogy azok a gyerekek, akik kedvezőtlen körülmények között nőnek fel, tehát gyermekkorukat magas érzelmi stressz, bizonytalan kötődések, elutasító nevelési stílusok jellemezték, korábban érik el szexuális érettségüket, előbb kezdik meg szexuális életüket, és több rövid-távú kapcsolatban vesznek részt, mint

azok, akik kedvezőbb körülmények között nevelkedtek (Belsky et al. 1991; Kim és Smith 1998; Bereczkei és Csanaky 1996; uók. 2001).

Vannak adatok, amelyek azt valószínűsítik, hogy a szexuális imprinting ugyancsak befolyásolja az emberi párválasztási preferenciákat. Egyes vizsgálatokban azt találták, hogy fiatal felnőttek olyan párt választanak maguknak, akik hajszíne és szemszíne sokkal inkább ellenkező nemű szüleikre, mintsem azonos nemű szüleikre hasonlít. (Zei et al. 1981; Little et al. 2003). Más vizsgálatok szerint a nők olyan férfiak illatát tartották vonzónak, akik bizonyos gén-szakaszai – un. HLA alléljai, amelyek az immunvédelem kialakításában játszanak szerepet – hasonlítottak az apa, de nem hasonlítottak az anya HLA-génjeire (Jacob et al. 2002). Korábbi megfigyelés, hogy a vegyes házasságból származó lányok inkább az apjuk etnikumából, a fiúk pedig inkább anyjuk etnikumából választottak házastársat (Jedlicka 1980). Noha ezek a vizsgálatok azt mutatják, hogy szoros összefüggés lehetséges az ellentétes nemű szülővel kapcsolatos tapasztalatok és a későbbi párválasztási tendenciák és preferenciák között, keveset árulnak el az együtt nevelkedő családtagok közötti kapcsolatok jellegéről, mechanizmusáról és specifikus felnőttkori hatásairól.

Hipotézisek

Foglaljuk össze, mit állapítottunk meg eddig:

1. A freudi Ödipusz-elmélet eredeti formája természettudományos szempontból nehezen tartható: a tapasztalati adatok azt mutatják, hogy az élőlények nem rendelkeznek incesztuózus ösztöntörekvésekkel. Ennek megfelelően erősen problematikus az a törekvés, amely az anya és fiúgyereke közötti korai kapcsolatot az – akár látens, akár manifeszt – szexuális vonzalom alapján próbálja értelmezni.
2. Számos megfigyelési és kísérleti eredmény azt mutatja, hogy az ember – éppúgy mint más élőlények – a beltenyészet következtében fellépő genetikai veszteségek (az utódok túlélési képességének csökkenése) miatt a közeli rokonok iránti szexuális averzióra szelektálódott. Ez az érzelmi elutasítás nagyon korán kialakul, a gyermeki fejlődés első néhány évében egy szexuális gátlás fejlődik ki a családi környezet állandó tagjaival szemben (Westermarck-effektus).

3. A vérfertőzés elhárítására irányuló motivációk intenzitását és hatókörét azonban nem szabad túlértékelni. Párválasztásukban az emberek gyakran olyan partnereket preferálnak, aki megjelenésükben, viselkedésükben, és genetikai alkatukban hozzájuk hasonlítanak (homogámia). A rendelkezésre álló adatok azt valószínűsítik, hogy olyan komplex pszichológiai rendszerrel rendelkezünk, amely a genetikai homogenitásra és heterogenitásra való törekvés optimális egyensúlyával ruház fel bennünket.
4. Ez az adaptív program valószínűleg gyermekkorban az ún. szexuális imprinting hatására alakul ki. Ez egy olyan genetikailag kanalizált tanulási folyamatot jelent, amelynek során elsajátítjuk a velünk együtt élő közeli rokonok jellegzetes tulajdonságait, és felnőttkorban olyan párt választunk az idegenek (nem-vérrokonok köréből), aki hasonlít erre az emlékezeti képre.

Mindezek az állítások a következő hipotézis megfogalmazásához vezetnek bennünket:

Feltételezzük, hogy a köztes genetikai hasonlóság alapján történő párválasztás adaptív előnyei miatt a megfigyelt szülői tulajdonságok mentális reprezentációi fontos szerepet játszanak a későbbi párválasztás során. Az anya és fia közötti szoros testi és érzelmi kötődés olyan szexuális imprinting jellegű folyamatokat foglal magában, amelyek befolyásolják a gyermekkor tapasztalatok feldolgozását. A gyerekek ellentétes nemű szüleikkel folytatott kapcsolataik nyomán tesznek szert azokra a preferenciákra, amelyek befolyásolják későbbi párválasztásaikat. Hipotézisünk értelmében a felnőttek azokat a hosszú-távú partnereket részesítik előnyben, akik hasonlítanak ellentétes nemű szüleik emlékezeti képére. Az első 6–8 év során internalizálják ennek a szülőnek a fenotípusát és a későbbiekben ezt mintegy modellként, templákként használják fel a párválasztásban.

Ennek megfelelően az ödipális kapcsolat lényegének az anya és fiúgyermek közötti nem-szexuális jellegű kötődést tartjuk, amelynek funkciója a megfelelő szexuális partner kiválasztása a fiú felnőtté válása során. Figyelemreméltó, hogy ez a hipotézis összhangban van Freud egyes állításaival. Néhány megjegyzés erejéig utal arra, hogy a fiú az anyához hasonló párt igyekszik választani felnőttkorában. A *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című művében pl. azt írja, hogy az ödipális kapcsolat következménye, hogy a fiúk és lányok szerelme olyan személyek felé for-

dul az ellenkező nem tagjai közül, „akik előttük az anya, illetve az apa képét elevenítik fel. Alighanem e példányképhez alkalmazkodik, ha tán szabadabban is, a tárgyválasztás általában. A férfi mindenekelőtt az anya emlékképét keresi, ahogy az gyermekkorra óta előtte lebegett” (1905/1992, 102. o.). Természetesen ezek a gondolatok, miközben természetes következményei az Ödipusz-elméletnek, nem kapnak részletes és precíz kidolgozást a freudi életműben. Inkább mellékes, kiegészítő gondolatok, amelyek mindazonáltal nagyon helyénvalónak bizonyulnak a modern empirikus tudományok tapasztalatainak fényében.

Azt gondoljuk másrészt, hogy hipotézisünk nincs ellentmondásban a freudi életmű modern értelmezési lehetőségeivel sem, sőt talán elhelyezhető az általuk nyújtott elméleti keretekben. Ismeretes, hogy nincs egyetértés a pszichoanalízis mai irányzatai között az Ödipusz-konfliktus interpretációját illetően (Simon 1991). Az azonban nagy vonalakban megállapítható, hogy a Freud utáni szerzők nagy része kisebb fontosságot tulajdonít az anya-gyerek kapcsolat incesztuózus vonásainak, és a korai szexualitást a gyermeki fejlődés szélesebb keretében értelmezik. Egyes szerzők szerint a gyermeki szexuális vágyak az azt megelőző (preödipális), sokkal alapvetőbb kötődési folyamatokból származnak, az anyával való mély és bensőséges kapcsolatok következményeként. Noha a szexualitás nélkülözhetetlen eleme az ödipális kapcsolatnak, a szexuális drive önmagában nem játszik olyan fontos szerepet a gyermek későbbi fejlődésében, ahogy Freud gondolta (Tyson 1989). Mások szerint a gyermekkori szexuális vágy inkább a tárgykeresés mint az örömszerzés eszköze (Fairbairn 1952). Nem a vérfertőző viszonyon van a lényeg, hanem azon, hogy a fiúgyerek egy új minőségű kapcsolatra törekszik az anyjával. A szexuális hajtóerő nem elsődleges ebben a kapcsolatban, hanem abból a törekvésből származik, hogy a fiú mélyebb érzelmi kapcsolatot alakítson ki az anyjával. Megint mások egyenesen arra a következtetésre jutnak, hogy a normális, kölcsönös elfogadáson alapuló ödipális kapcsolatot elsősorban az életkornak megfelelő nem-szexuális érzelmek és nem-destruktív agresszió jellemzik (Kohut 1984). Eszerint csak a diszharmonikus, patológiusan fejlődő ödipális kapcsolatban jelenik meg a korai szexualitás, amely később hozzájárul a neurotikus személyiség kialakulásához.

Összegezve: a freudi Ödipusz-elmélettel összefüggésben azt a hipotézist fogalmazzuk meg, hogy az ödipális kapcsolat fontos szerepet tölt be a későbbi párválasztás jellegének kialakításában. Később azt állapítottuk meg, hogy ez a hipotézis összhangban van bizonyos freudi megállapítá-

sokkal, amelyek szervesen következnek az életműből. Végül, arra a következtetésre jutottunk, hogy e hipotézis megfelel számos mai pszichoanalitikus koncepciónak és Freud-interpretációnak, amelyek kisebb szerepet tulajdonítanak a szexuális illetve incestuózus váagnak a gyermeki fejlődésben. Hátra van a legfontosabb kérdés megválaszolása: mi bizonyítja a hipotézisben leírt állítások érvényességét?

Vizsgálat

A vizsgálatban (Bereczkei et al. 2002, uők 2004) 33 véletlenszerűen kiválasztott család 98 tagja vett részt. Arcképeket készítettünk róluk, amelynek során felkértük őket, hogy természetes pózt és semleges arcot mutassanak, továbbá standardizáltuk a háttérrel és a kamera távolságát. Ezen kívül arcfotót kértünk a férjek édesanyjától, amely *abban a korban ábrázolta őket*, amikor fiuk 2 és 8 év között volt. További arcképeket készítettünk 238, véletlenszerűen kiválasztott fiatal nőről, akik hasonló életkorban voltak mint a házaspárok női tagjai (átlag életkor=23.8 év). Ezeket a fotókat kontrollként alkalmaztuk a hasonlóságok megítélése során.

Fekete-fehér képeket készítettünk, miután az anyák fiatalkori képeinek egy része néhány évtizeddel ezelőtt ebben a formában készült. A képek előhívása után valamennyit komputerbe szkenneltük. Ezt követően tablókat készítettünk az individuális képekből. Mindegyik tabló a vizsgálat tárgyát képező férfi feleségének, édesanyjának és három kontrolszemélynek a képét tartalmazta. Az édesanya (fiatalkori) arcképe a tabló bal oldalára került (számmal megjelölve), a feleséget a kontrol képekkel együtt a jobb oldalon (betűvel megjelölve) négyzet alakban helyeztük el.

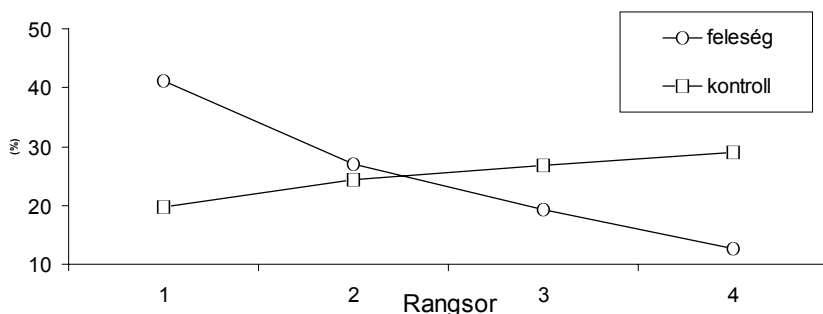
Végül, 52 egyetemi hallgatót kértünk arra, hogy vegyen részt a képpárosítás folyamatában, azaz állapítsa meg a fényképek hasonlósági fokát. Nemek szerinti megoszlásukat tekintve 23 férfi (átlag életkor=22.4 év) és 29 nő (átlag életkor=22.8 év) vett részt ebben az eljárásban. Arra kértük őket, hogy alaposan nézzék meg a tablókat, és mindegyiken végezzék el a megfelelő képpárosításokat. Nem világosítottuk fel őket sem a vizsgálat céljáról, sem pedig arról, hogy a képeken látható személyek közül kettő rokoni kapcsolatban áll egymással.

Az volt a feladatuk, hogy a tabló jobb oldalán látható (betűvel ellátott) feleség és a kontrollok képei közül meg kellett jelölniük azt, amelyik megítélésük szerint a legjobban hasonlít a bal oldalon látható nőre (a férfi édesanyjára). Ezután azt a nőt kellett kiválasztani, amelyik a második leg-

nagyobb hasonlóságot mutatta, és így tovább, míg végül a negyedik választás arra a nőre esett, akit a legkevésbé tartottak hasonlónak. Mind-egyik kísérleti személy minden tablón felállított tehát egy hasonlósági sorrendet 1-től (leginkább hasonló) 4-ig (legkevésbé hasonló). Ennek eredményeként mind a 32 tabló esetében kalkulálni lehetett az anya, a feleség, illetve a kontrollok közötti találati gyakoriságokat.

Az eredmények egyértelműen azt mutatták, hogy a vizsgálati személyek a véletlenhez képest lényegesen magasabb arányban állapították meg helyesen a feleség és férjük anyja közötti hasonlóságot. Több mint kétszer annyi feleségről mint kontrollról állapították meg, hogy a legjobban a tabló bal szélén látható nőhöz (anyóshoz) hasonlítanak. Az első ábra azt mutatja, hogy a hasonlósági fok csökkenésével egyre kevesebb feleséget és egyre több kontrollt illesztenek az anya képéhez. Ez azt jelenti, hogy független, beavatatlan megfigyelők számára nyilvánvaló volt a hasonlóság a vizsgálatban szereplő férfiak felesége és édesanyja között. Azt a következtetést vontuk le mindebből, hogy a férfiak számos egyéb tényező mellett az anya modelljét használják fel a megfelelő partner választásában.

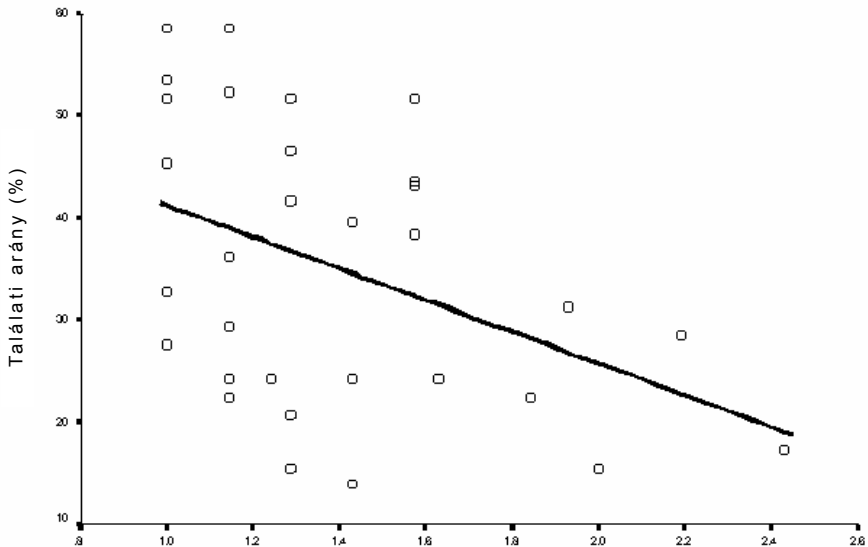
1. ábra
A feleségek és a kontroll személyek képének rangsorolási gyakorisága az anya-feleség képpárosítások esetén (forrás: Bereczkei és mtsai 2002)

A szexuális imprinting magyarázat nem csupán a családtagok közötti hasonlóságot jósolja be, hanem előre jelzést tesz arra vonatkozóan, hogy a gyermekkori nevelés milyen hatást gyakorol a felnőttkori szexuális viselkedésre. Az elméletnek ezt a második alkotóelemét ellenőriztük a következő vizsgálatban. Ebben a vizsgálati célszemélyek szerepét betöltő férfiakat (férjeket) arra kértük, hogy töltsenek ki egy retrospektív kötődés (attachment) tesztet, amely a svéd EMBU (Arindell et al.1991) teszt egy

rövidített változata volt. Ezt annak a mérésére hozták létre, hogy a felnőttek miként látják szüleik – külön az apa és külön az anya – nevelési stílusát, szülői magatartását. A teszt három alskálából áll, mindegyik 8–8 itemből tevődik össze. Ezek mérik az Érzelmi melegséget (pl. „Ha a dolgok rosszra fordultak, éreztem, hogy a szüleim próbáltak vigasztalni és bátorítani”), a Túlgýmóltást (pl. „Úgy éreztem a szüleim mindenbe beleszóltak, amit csak csináltam”), és a Elutasítást (pl. „A szüleim gyakran voltak szomorúak vagy dühösek miattam, anélkül hogy megmondták volna az okát”). A férfiek saját otthonukban töltötték ki a tesztet egy beavatatlan résztvevő jelenlétében, olyan módon hogy elhelyezték magukat egy 1-től (nem, soha) 4-ig (igen, többnyire) terjedő skálán. Végül, a feleség és az anyós között korábban megítélt hasonlóságokat (találati gyakoriságokat) összevetettük az EMBU teszt pontszámaival.

2. ábra
A feleség-anya képpárosítási találat az anyai elutasítás függvényében
(forrás: Berezkei és mtsi., 2002)

Mint a 2. ábrán látható, a regressziós elemzés szignifikáns negatív összefüggést mutatott az anyai elutasítás mértéke és a feleség és anya fényképe közötti hasonlóság pontszámai között. Azok a férfiak, akiknek gyerekkorukban gyakrabban volt részük anyai elutasításban, kisebb valószínűséggel

választottak felnőtt korukban anyjukhoz hasonló feleséget mint azok, akik kedvezőbb nevelésben részesültek. Egy másik vizsgálatban (másik mintán) pozitív összefüggést kaptunk az anyával való pozitív kapcsolatok és a családi hasonlóság mértéke között. Itt az Érzelmi melegség alskálán kapott pontszámok szorosán korreláltak az anya és feleség közötti hasonlóság mértékével. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy minél nagyobb érzelmi és fizikai közelséget tapasztalt a fiúgyerek az anyjával való kapcsolatában, annál nagyobb hasonlóság található anyja és felesége között. Ezen belül lehetséges, hogy az anyai elutasítás hátrányosan befolyásolja az anya mentális modelljének a kiépülését a fiú emlékezeti képei között. Ennek következtében a korlátozott szociális kapcsolatok és a visszautasítás érzelmi légköre lassíthatja vagy megakadályozhatja az anyai templátra épülő párválasztási kritériumok kifejlődését.

Az empirikus vizsgálatok összefoglalásaként azt mondhatjuk, hogy a szexuális imprinting szerepet játszhat a későbbi párválasztások kialakulásában. Vizsgálatunkban azt sikerült kimutatni, hogy a gyerekek az anyával való tartós kapcsolatok során elsajátítják az anyai fenotípus legfontosabb tulajdonságait és ez a modell későbbi viselkedésükben is megjelenik. Az anyához való kötődési folyamatok erőteljesen befolyásolják a fiúk párválasztási preferenciáit, amennyiben felnőtt korukban olyan hosszútávú partnert választanak, aki számos tekintetben hasonlít az anyához, tehát ahhoz a személyhez, akivel valószínűleg a legszorosabb és legbensőségebb kapcsolatokat tartották fenn gyermekkorukban.

Ha ezeket az eredményeket úgy értékeljük mint a freudi Ödipusz-komplexus egy lehetséges értelmezésének – ti. a korai anya-gyerek kapcsolatoknak a felnőttkori párválasztásban játszott szerepének – az empirikus alátámasztását, úgy nem árt egyúttal néhány korlátra is felhívni a figyelmet kísérletünkkel kapcsolatban. Először is, a fent részletezett vizsgálatban szereplő családok száma meglehetősen kicsi. Igaz, jelenlegi kutatásaink – amelyek tovább erősítik korábbi eredményeinket – állandóan bővítik a mintát – többek között olyan férfiakkal és nőkkel, akik mostoha szülőkkel nevelkedtek. Másodsor, az anyai fényképek akkor készültek, amikor a fiúgyerekek életkora 2 és 8 év között volt. Ez szélesebb mint az az életkori tartomány, ahová Freud az ödipális kapcsolatokat helyezi (leginkább 3 és 5 év közé). Mégsem gondoljuk, hogy ez torzító hatású lenne eredményeinkre nézve, hiszen néhány olyan évet foglal magában, amelyet Freud a látencia időszakaként jellemezett, és amelyben álláspontja szerint nem történnek meghatározó események a

fiú későbbi, kamaszkori szexuális fejlődése szempontjából. Arról az egyszerű tényről nem is beszélve, hogy az anya fizikai megjelenése két-három év alatt valószínűleg nem sokat változik, így a független értékelők lényegében ugyanazt az anyai arcot párosítják a többi fényképhez, amit a fia néhány éves gyermekként láthatott.

Nagyobb problémát hozhat felszínre a retrospektív kötődési teszt használata. Mint minden retrospektív teszt, az általunk használt EMBU is azzal a hibalehetőséggel dolgozik, hogy minél inkább eltávolodunk a kérdéses időszaktól, a visszaemlékezések egyre pontatlanabbak lesznek, hiszen számos azóta jelentkező hatás torzíthatja az eredeti emlékeket. Noha vizsgálatunkat fiatal felnőttekkel végeztük, akik időben még nem távolodtak messze a gyermekkor éveitől, mégsem valószínű, hogy az EMBU képes pontosan rekonstruálni a 3 és 5 éves kor közötti szülővel kapcsolatos gyermekkori (ödipális) tapasztalatokat. Inkább a gyermekkor későbbi szakaszaira vonatkozó élmények és benyomások felidézését szolgálja, amikor az emlékezeti képek sokkal világosabbak és egyértelműbbek. Ugyanakkor több kutatási eredmény azt mutatja, hogy nincs okunk feltételezni nagy töréseket, radikális változásokat a normális szülő-gyerek kapcsolatban, egészen a kamaszkorig (Cole és Cole 1997). Pontosabban fogalmazva: amennyiben nem szakítják meg a családi kapcsolatok viszonyrendszerét váratlan és drámai események – közeli rokon halála, válás, súlyos betegség, stb. – a szülői nevelési elvek és technikák alapján véve változatlanok maradnak, a gyerek nagyfokú állandóságot érzékel a szüleiével való kapcsolatában. Ez a stabilitás lehetőséget teremt arra, hogy a gyerekkorra vonatkozó felnőttkori visszaemlékezéseket egy olyan korai életkorra is rávetítsük, amellyel kapcsolatban valamennyien csak nagyon szórványos emlékképpel rendelkezünk. Mindazonáltal ezt a kérdést megnyugtatóan csak egy longitudinális vizsgálat volna képes megválaszolni, ahol lehetőség van mind a korai, mind a későbbi anya-gyerek kapcsolat jellemzésére.

Összefoglalás és következtetések

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy újraértelmezzük és a mai empirikus tudományokkal összeilleszthetővé tegyük Freud kulcsszerepet játszó elméletét, az Ödipusz-komplexust, vagy legalábbis annak bizonyos elemeit. Korábbi kutatási eredményekre támaszkodva abból indultunk ki, hogy az anyával kapcsolatos vérfertőző vágyra és általában az ember

incesztuózus indítékaira vonatkozó eredeti freudi feltételezések nem állják meg a helyüket. Egy mérsékelt analitikus álláspont ezzel kapcsolatban azonban a mai tudományok perspektívájából is elfogadható: az anyával való bensőséges, de nem szexuális jellegű kapcsolat, amely a korábbi, pre-ödipális fázis kötődési folyamataiból vezethető le, befolyásolja a fiúgyermek későbbi szexuális fejlődését és viselkedését. Saját elméleti modellünk és empirikus vizsgálataink alapján pontosan ennek a hatásnak a sajátosságaira és részleteire igyekeztünk fényt deríteni a párválasztás dimenziójában. Kimutattuk, hogy az anyával való korai kapcsolatok erőteljesen befolyásolják a fiú párválasztási preferenciáit. Olyan hosszú távú partnert részesít előnyben, aki hasonlít az anya emlékezeti képére, amely valószínűleg a bevésoédés időszakában épül ki mint egyfajta templát, amelyet a férfi modellként használ fel párkeresése során.

Eredményeinkkel kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés valószínűleg az, hogy milyen hatással van mindez a freudi elmélet mai értelmezésére. Világos, hogy az Ödipusz-komplexus – akár freudi, akár pedig a későbbi pszichoanalitikusok felfogásában – rendkívül sokszínű, sokágú elmélet, amely egyaránt magában foglalja az emberi személyiség fejlődését, a patológiás elváltozások indítékait, számos antropológiai és kulturális jelenség értelmezését, és folytathatnánk a sort (Dilman 1985; Benjamin 1988). Belátható ezért, hogy lehetetlen feladatnak bizonyul az egész elméleti komplexumot egyetlen viselkedési stratégiára (a párválasztásra) visszavezetni és azzal helyettesíteni. Természetesen nem is ez volt a célunk. Úgy gondoljuk mindazonáltal, hogy az elmélet egyik sarokkövét sikerült úgy átalakítani, hogy egyrészt empirikusan ellenőrizhetővé vált, másrészt viszont megfelel Freud eredeti koncepciójának. Ő ugyanis többször hangot annak a sejtésének, hogy az Ödipusz-kapcsolat olyan módon befolyásolja a fiú későbbi szexuális tárgyválasztását, hogy igyekszik anyjára emlékeztető párt találni. Ez azonban csak feltevés maradt, Freud sohasem fejtette ki részletesen az ide vonatkozó gondolatait.

Hipotézisünk azonban nem csupán abban különbözik a freudi Ödipusz-elmélettől, hogy kísérletileg tesztelhető empirikus állításokat foglal magában, amelyek egy konkrét fejlődési mechanizmusra vonatkoznak. Abban is nagy eltérés mutatkozik, hogy saját értelmezésünkben sikerül megszabadulni mindazoktól az evolúciós spekulációktól – Freud is gyakran ezt a szót használja az őshorda koncepcióval kapcsolatban –, amelyekre a szexuális fejlődés freudi elmélete ráépül. Nem csupán arról van szó – amit már korábban is hangsúlyoztunk –, hogy ti. a freudi magya-

rázatban kulcsszerepet betöltő lamarcki, haeckeli, és egyéb elméletek túlhaladottakká váltak, hanem arról is, hogy a mai evolúciós gondolkodásban egészen máshogy tesszük fel egy tudományos problémával kapcsolatos kérdéseinket. Feudot az indíték érdekelte: mi az a gyerekkori szexuális élmény, amely – saját klinikai tapasztalatai alapján – meghatározza a normális és patológikus személyiség kialakulását? Ehhez keresett egy evolúciós történetet, ahol fel kellett tételeznie egy eredendő incesztust, amelynek tilalmával elkezdődhetett az emberi kultúra kiépülése.

Közben kiderült, hogy az eredeti indíték nem áll meg: sem elméleti magyarázatok, sem tapasztalati adatok nem támasztják alá, hogy az emberben (és általában az élőlényekben) volna valamilyen vérfertőző hajlam. Ha azonban a *funkció*, és nem az indíték felől közelítünk – ahogyan a mai evolúciós pszichológia teszi – az egész probléma más értelmet kap. Kiderül, hogy az anya-gyerek közötti ödipális kapcsolat lényege nem egy szexuális vágy elfojtása, hanem a későbbi partnerválasztás előkészítése. Az anya és fiúgyereke közötti bensőséges kapcsolatokban kulcsszerepet játszó szexuális imprintingnek az a funkciója, hogy modellt adjon egy olyan párválasztási stratégiának, ahol optimális (adaptív) kompromisszum jön létre a genetikai heterozigótaság és homozigótaság között. A szexuális bevésozás során a gyermekkori tapasztalatok feldolgozása olyan módon történik, hogy annak eredményeként kialakulnak a vérfertőzés elkerülésére és az ellenkező nemű szülőhöz hasonló partner választására irányuló pszichológiai késztetések.

A szóban forgó kérdésnek – tehát hogy a szexuális imprinting elmélet milyen hatást gyakorol az Ödipusz-komplexus mai értelmezésére – azonban az előbbieken kívül számos egyéb vonatkozása van. Mindenekelőtt rá kell jönnünk, hogy a kérdés megválaszolása döntően függ attól, hogy mi a tudományelméleti viszonyunk a freudi elmélethez. Ha a tudományos magyarázatok igazságtartalmának zsinórmértékéül kizárólag Karl Popper empirikus-deduktív módszerét tartjuk elfogadhatónak, akkor valószínűleg nem marad sok tennivalónk. Számos kutató az egész freudizmust a tudománytalan spekulációk világába száműzi, hiszen állításuk szerint olyan fogalmakkal operál, amelyek jelentését lehetetlen egzakt módon megadni, továbbá olyan hipotéziseket vonultat fel, amelyeket tapasztalati úton képtelenség ellenőrizni (Daly és Wilson 1990). Ha pedig ez alapján a freudi elmélet nem több mint spekulációk logikailag koherens rendszere, akkor fölösleges és elhibázott egy-két kiragadott elemét tapasztalati kutatásnak alávetni.

Nem járunk jobban akkor sem, ha az előbbivel ellentétes nézőpontot vesszük alapul a freudi elmélettel kapcsolatban. Ez a megközelítés a freudi életművet nem ténybeli összefüggések magyarázatának tartja, hanem egyfajta értelmezésre váró szövegnek tekinti, amely hermeneutikai elemzéseket igényel (Ian 1993). Napjainkban különösen széles követőkre talált az a ricoeuri (1970) és a habermasi (1971) interpretáció, amelynek értelmében a pszichoanalízis nem az objektív tények, hanem az emberek által e tényeknek tulajdonított jelentések közötti kapcsolatokat igyekszik feltárni. Ehhez mindenekelőtt azt a nyelvet kell tanulmányozni, amellyel a személy (ezen belül: a páciens) a maga élettörténeteit konceptualizálja és az élethelyzetnek azt az egyszeri, megismételhetetlen kontextusát, amelybe mindez beleszövődik. Ez a felfogás többnyire élesen szemben áll mindazzal, amit a pozitív tudományosság hirdet: empirikus predikciók, tapasztalati ellenőrzés, megismételhető, kontrollált kísérletek, stb.

A magunk részéről szeretnénk elkerülni mind a pozitivistta, mind a hermeneutikai megközelítés egyoldalúságait. Ezek a megközelítések ritkán vesznek tudomást a másik oldal érveiről, pedig ez célszerű volna. Világos ugyanis, hogy egyfelől a freudizmus a tudományos bizonyítás és bizonyíthatóság súlyos hiányosságai ellenére is komoly heurisztikai értékkel rendelkezik a mai pszichológián belül (Carver és Scheier 1998). A személyiség megértésében továbbra is alapvető szerepet játszanak az olyan kategóriák mint a tudattalan tartalmak, a szabad asszociációk módszere, az elhárítások mechanizmusa, hogy csak néhányat említsünk. Másfelől viszont a szövegértelmezés sikerei ellenére sem mondhatunk le arról az igényről, amit Freud is számtalanszor hangoztatott: az általa leírt pszichológiai folyamatok valóságosan léteznek, részei az emberi természet ontológiai struktúrájának, amelyet módszeresen tanulmányoznunk kell. A mai kutatók számára is komoly kihívást jelent, hogy a freudi magyarázat egyes pilléreit olyan idegrendszeri, kognitív, emocionális mechanizmusoknak feleltessék meg, amelyek empirikusan tanulmányozhatók (Owen és Slavin 1992). Másrészt az az igény is tartósan mutatkozik, hogy a Freud által leírt filogenetikai magyarázatokat új alapokra helyezték a mai evolúciós pszichológia elméleti modelljeivel összhangban (Badcock 1995; LeCroy 2000).

Saját álláspontunk is ezt a szellemiséget igyekszik követni, miközben távol szeretne maradni az elméleti és filozófiai viták fő vonulataitól. Nem próbálunk állást foglalni abban a diskurzusban, hogy mennyiben lehet a freudi elmélet az oksági megértés vagy a hermeneutikai értelmezés tárgya, hogyan egyeztethetők ezek össze, milyen szerepet játszanak a

klinikai gyakorlatban, és így tovább. Annyit állítunk mindössze, hogy a freudi elmélettel kapcsolatban szükségesnek látszik a tudomány oldaláról megtenni mindazt, amit egy adott korban és egy adott tudományos színvonal mellett egyáltalában meg lehet tenni. Általánosságban lehet így és lehet amúgy értelmezni az életmű egészét, a dolog mégis azon fordul meg, hogy mit tudunk a részletekről. Ha vannak a freudi elméletnek olyan részei, amelyek nyilvánvalóan ellentmondanak a modern tudományok tapasztalati úton megerősített magyarázatainak, nem lehet a dolgot tovább szépíteni, új hipotéziseket kell megfogalmazni a tanulmányozott tárgyval kapcsolatban. Ha viszont vannak a freudi életműnek olyan elemei, amelyek vizsgálhatók empirikus eszközökkel, ha létre tudunk hozni olyan ellenőrizhető elméleti modelleket, amelyeket át lehet fordítani a freudi gondolati rendszerbe, ha képesek vagyunk új módszereket találni korábbi problémák megoldására, (amikor még nem álltak rendelkezésre megfelelő tudományos apparátusok), akkor nem volna bölcs dolog számításán kívül hagyni ezeket a lehetőségeket. Tanulmányunkban egy ilyen lehetőséget igyekeztünk megragadni.

IRODALOM

- ALCOCK, J. (1998): *Animal Behavior: An Evolutionary Approach*. Sinauer Associates inc.
- ARINDELL, W. A. ET AL (1991): The development of a short form of the EMBU: Its appraisal with students in Greece, Guatemala, Hungary and Italy. *Personality and Individual Differences* 27: 613-628.
- BADCOCK, C. R. (1995): *Psychodarwinism: The new synthesis of Darwin and Freud*. Flamingo.
- BATESON, P. P. G. (1983): Optimal outbreeding. In: Bateson, P. P. G. (Ed.) *Mate Choice*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 257-277.
- BELSKY, J.–STEIBERG, L.–DRAPER, P. (1991): Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child Development* 62: 647-670
- BENJAMIN, J. (1988): *The Bonds of Love. Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of domination*. Pantheon Books, New York.
- BERECZKEI, T. (1998): *A belénk íródott múlt. Evolúció és emberi viselkedés*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- BERECZKEI T. (2003): *Evolúciós pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.

- BERECZKEI, T.–CSANAKY, A. (2001): Stressful family environment, mortality, and child socialisation: Life-history strategies among adolescents and adults from unfavourable social circumstances. *International Journal of Behavioral Development* 24, 2001.
- BERECZKEI, T.–CSANAKY, A. (1996): Mate choice, marital success, and reproduction in a modern society. *Ethology and Sociobiology*. 17. 23-45.
- BERECZKEI, T.–GYURIS, P.–KOVES, P.–BERNATH, L. (2002): Homogamy, genetic similarity, and imprinting; parental influence on mate choice preferences. *Personality and Individual Differences* 33: 677-690.
- BERECZKEI, T.–GYURIS, P.–WEISFELD, G. (2004): Sexual imprinting in human mate choice. *Proceedings of Royal Society* 271: 1129-1134.
- BEVC, I.–SILVERMAN, I. (2000): Early separation and sibling incest: A test of the revised Westermarck theory. *Evolution and human Behavior* 21: 151-162.
- BLOUIN, S. F.–BLOUIN, M. (1988): Inbreeding avoidance behaviors. *Trends in Ecology and Evolution* 3: 230-233.
- BOWLER, P. (1984): *Evolution. The History of an Idea*. University of California Press.
- BURGESS, R., L.–MACDONALD, K. (Eds.) (2005): *Evolutionary Perspectives on Human Development*. Sage Publications, London.
- CARVER, C. S.–SCHEIER, M. F. (1998): *Személyiségpszichológia*. Osiris, Budapest.
- CLARK, W.R.–GRUNSTEIN, M. (2000): *Are we Hardwired? The Role of Genes in Human Behavior*. Oxford University Press, Oxford.
- COLE, M.–COLE, S.R. (1997): *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CRAWFORD, C.–KREBS, D. L. (Eds.) *Handbook of Evolutionary Psychology. Ideas, Issues, and Applications*. Lawrence Erlbaum Ass. London, pp. 457-483.
- DILMAN, I. (1985): *Freud and Human Nature*. Basil Blackwell, New York.
- DURHAM, W. H. (1991): *Coevolution. Genes, Culture, and Cultural Diversity*. Stanford University Press, Stanford.
- FAIRBAIRN, W. R. D. (1952): *An Object-Relations Theory the Personality*. Basic Books, New York.
- FREUD, S. (1905/1992): *Három értekezés a szexualitás elméletéről*. Könyvjelző Kiadó, Nyíregyháza.
- FREUD, S. (1912/19): *Totem és tabu*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- FREUD, S. (1938/1982): A pszichoanalízis foglalatja. In: *Esszék*. Budapest, Gondolat Kiadó, 407-474.
- GOULD, S. J. (1978): *Ontogeny and Phylogeny*. The Belkman Press of Harvard University Press, Cambridge.
- GRÜNBAUM, A. (1996): *A pszichoanalízis alapjai*. Osiris Kiadó, Budapest.

- HABERMAS, J. (1971): *Knowledge and Human interest*. Beacon Press, Boston.
- IAN, M. (1993): *Remembering the Phallic mother. Psychoanalysis, Modernism, and the Fetish*. Cornell University Press, London.
- JACOB, S. ET AL. (2002): Paternally inherited HLA alleles are associated with women's choice of male odor. *Nat. Genet.* 30, 175-179.
- JEDLICKA, D. (1980): A test of the psychoanalytic theory of mate selection. *Journal of social psychology* 112: 295-299.
- KENDRICK, K.M.–HINTON, M.R.–ATKINS, K. (1998): Mothers may irreversible determine male social and sexual preferences. *Nature*, 395: 229-230.
- KIM, K.–SMITH, P. K. (1998): Retrospective survey of parental marital relations and child development. *International Journal of Behavioral Development*, 22, 729-751.
- KOHUT, H. (1984): *How does Analysis Cure?* Chicago: University of Chicago Press.
- LECROY, D. (2000): Freud: Is the first evolutionary psychologist? In: LeCroy and Moller, P. (Eds.): *Evolutionary Perspectives on Human Reproductive Behavior*. The New York Academy of Science, pp. 182-192.
- LIEBERMAN, D.–TOOBY, J.–COSMIDES, L. (2003): Does morality have a biological basis? An empirical test of the factors governing moral sentiments relating to incest. *Proceedings of Royal Society* 270: 819-826.
- LITTLE, A. C. ET AL. (2003): Investigating an imprinting-like phenomenon in humans – Partners and opposite-sex parents have similar hair and eye colour. *Evolution and Human Behavior*, Vol. 24, Number 1, pp. 43-51.
- MACDONALD, K. (1986): Civilization and its discontents revisited: Freud as an evolutionary biologist. *Journal of Social and Biological Structures* 9: 307-318.
- MASCIE-TAYLOR, C.G.N. (1995): Human assortative mating: evidence and genetic implications. In: Boyce, A. J.–Reynolds, V. (Eds.) *Human Populations. Diversity and Adaptations*. Oxford: Oxford University Press, pp. 86-105.
- MAYR, E. (1982): *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution, and Inheritance*. Cambridge: Harvard University Press.
- MOREHEAD, D. (1999): Oedipus, Darwin, and Freud: One big, happy family? *Psychoanalytic Quarterly* 68: 347-375.
- MURDOCK, P. (1967): *Ethnographic Atlas*. University of Pittsburgh Press.
- PLÉH Cs. (2000): *A lélektan története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- READ, A. F.–HARVEY, P. H. (1988): Genetic relatedness and the evolution of animal mating patterns. In: Mascie-Taylor, C. G. and Boyce, A. J. (Eds.): *Human Mating Patterns*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 115-131.
- RICOEUR, P. (1970): *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. Yale University Press, New Haven and London.

- RIDLEY, MARK (1994): *Evolution*. Blackwell Scientific Publications, Oxford.
- RUSHTON J. P. (1989): Genetic similarity, mate choice, and group selection. *Behavioral and Brain Sciences*. 12:, 503-518.
- SCHNEIDER, M. A.–HENDRIX, L. (2000): Olfactory sexual inhibition and the Westermarck effect. *Human Nature* 11: 65-92.
- SHEPHER, J. (1983): *Incest: A Biosocial View*. Academic Press, New York.
- SIMON, B. (1991): Is the Oedipus complex still the cornerstone of psychoanalysis? Three obstacles to answering the question. *Journal of American Psychoanalysis* 39: 641-668.
- SLAVIN, M. O.–KRIEGMAN D. (1992): *The Adaptive design of the Human Psyche. Psychoanalysis, Evolutionary Biology, and the Therapeutic Process*. The Guilford Press, New York.
- SPAIN, D. H. (1987): The Westermarck-Freud incest-theory debate. *Current Anthropology* 28: 623-636.
- SULLOWAY, F. (1987): *Freud, a lélek biológusa. Túl a pszichoanalitikus legendán*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZÉKÁCS I. (1991): *Pszichoanalízis és természettudomány*. Párbeszéd Kiadó, Budapest.
- SZUMMER Cs. (1990): Természettudomány-e a pszichoanalízis? *Valóság* 5, 88-99.
- THIESSEN, D.–YOUNG, R.K.–DELGADO, M. (1997): Social pressures for assortative mating. *Personality and Individual Differences* 22: 157-164.
- THORNHILL, N. W. (1991): An evolutionary analysis of rules regulating human inbreeding and marriage. *Behavioral and brain Sciences* 14: 247-293.
- TYSON, P. (1989): Infantile sexuality, gender identity, and obstacles to oedipal progression *Journal of American Psychoanalytical Assn.* 37: 1051-1069.
- VAN DEN BERGHE, P. L. (1983): Human inbreeding avoidance: Culture in nature. *Behavioral and Brain Sciences* 6: 91-123.
- VOS, D. R. (1995): The role of sexual imprinting for sex recognition in zebra finches: A difference between males and females. *Animal Behavior* 50: 645-653.
- WESTERMARCK, E. (1894): *The History of Human Marriage*. MacMillan, London.
- WILSON, E. O. (1978): *On Human Nature*. Harvard University Press, Cambridge, 12: 548.
- ZEI, G.–ASTOFI, P.–JAYAKAR, S. D. (1981): Correlation between father's age and husband's age: A case of imprinting? *Journal of Biosocial Science* 13: 409-418.